

Назарзода С.

узви вобастаи АМИТ, профессор,

д.и.ф., мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва

истилоҳоти ИЗА ба номи Рӯдакӣ

ДАР БОРАИ МАҚОЛАИ УСТОД АЙНӢ «ОИД БА ВАЪЪЯТИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК»

Дар охири солҳои 30-юм ва ибтидои солҳои 40-уми асри ХХ оид ба забони тоҷикӣ, дастур, имло ва истилоҳоти он як силсила қарорҳо қабул ва дар асоси он ба низоми дастурӣ, имло ва истилоҳоти он тағйиротҳое, ворид гардид, ки боиси баҳси доманадори пажӯҳишгарон дар ин давра гардид.

Ин баҳсу мунозираҳо бо мақолаи бунёдии устод Айнӣ бо номи «Оид ба ваъъияти забоншиносии тоҷик» (1952) анҷом меёбад ва тафсилоти навиштани ин мақоларо ёдовар мешавем.

Дар зери таъсири нармиши сиёсии солҳои 50-уми садаи ХХ ва махсусан ба нашр расидани мақолаи И. Сталин «Марксизм-ленинизм ва забоншиносӣ» (1950) дар Тоҷикистон мақолаи устод С. Айнӣ. «Оид ба ваъъияти забоншиносии тоҷик» («Шарқи сурх», 1952, №6) чоп шуд, ки дар ин мақола дар баробари зери тозиёнаи танқид гирифтани баъзе қавравиҳо дар инкишофи илми забоншиносии тоҷик, ба ду масъалаи асосӣ: дастур ва имло ҳам дахл шудааст. Ин мақолаи устод Айнӣ дар партави дусолагии «нашри асари дохиёнаи Н.В. Сталин - «Марксизм ва масъалаҳои забоншиносӣ» навишта шуда, дар он нуқсону камбудихое, ки то ин дам дар забоншиносии тоҷик ҷой доштанд, зери тозиёнаи танқид қарор гирифтааст. Аз рӯи намунаҳои таҳияи имло ва сохтмони забонии солҳои 30-юми садаи ХХ мушоҳида гардид, ки дастандаркорони навсозии забони тоҷикӣ дар намунаи Кумитаи истилоҳот ва алифбои нав, Базаи тоҷикистониي АИ Иттиҳоди Шуравӣ ва Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон ба андозае ба навсозии забони адабии тоҷикӣ саргарм шудаанд, ки ҳатто даст ба таҳрифи сохторҳои дастурии забон заданд, ки ҳеч дар қаламрави асосҳои илми забоншиносӣ ҷоиз набуд. Масъалаи устувор мондани унсурҳои дастурӣ ё грамматикӣ (дар намунаи истифодаи чамъбандии асили тоҷикӣ «он» (гон, ён, вон) ва «ҳо», ба зурӣ бароварда партофтани вожаҳои классикӣ «аз фонди асосии лугати забони тоҷикӣ» ва «даровардани яке аз лугатҳои маҳаллии танг», сохтану меъёрӣ кардани ҷумлаҳои нодурусти «Ин Аҳмада китобаш» зери таъсири ҷумлаҳои забони узбекӣ «Бу Аҳмадни китобӣ» ва ғайра (Фармони №1 Комиссариати маорифи Тоҷикистон) дар ин мақола исбот шудааст.

Бояд гуфт ки, дар «Установаи терминологияи забони тоҷикӣ» (1936) қисман ва баъдан дар Фармони №1 Комиссари халқии маорифи РСФСР Тоҷикистон ба таври кулӣ русикунонии имлои забон оғоз гардид. Баъд аз қабул шудани «Установаи терминологияи забони тоҷикӣ» (1936) раванди саросар ворид намудани калимаву истилоҳоти русӣ ва интернационалӣ ба

забони тоҷикӣ оғоз шуд. Дар соли 1938 ду маҷлиси машваратӣ ва ё ба истилоҳ, «совешчания»-ҳои забоншиносии Тоҷикистон (феврал ва ноябри соли 1938) барпо шуд, ки дар онҳо роҳҳои минбаъдаи инкишофи забони тоҷикӣ баррасӣ гардида, лоихае ҳам дар ин боб таҳия шуд ва моҳи январи соли 1939 Комиссари халқии маорифи РСФСР Тоҷикистон бо фармони №1-и худ онро тасдиқ кард. Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар ин чорабиниҳо мавқеи хос дошт, чунин буд: «Ин чорабиниҳо ба барҳам додани **архаизмҳо, арабизмҳо** ва **эронизмҳо** (таъкиди мо - С. Н.) дар забони тоҷикӣ, ба барҳам додани ҷудои сунъии байни забони адабӣ ва забони зиндаи гуфтугӯӣ, ба наздик кардани шаклҳои зиндаи забон ва советизмҳо равона карда шудаанд». (Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 1. Масъалаҳои грамматика //Тоҷикистони Сурх, 25 январи соли 1939, №19; Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 2. Масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ // Тоҷикистони Сурх, 26 январи 1939.) Даре нагузашт, ки ин лоиха бо номи «Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ» ҳамчун санади расмӣ нашр шуд. Он аз се қисм иборат буд: қисми 1 «Масъалаҳои грамматика», қисми 2 «Дар бораи масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ» ва қисми 3 «Дар бораи масъалаҳои имлоии забони тоҷикӣ». (Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 1. Масъалаҳои грамматика //Тоҷикистони Сурх, 25 январи соли 1939, №19; Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ. Қисми 2. Масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ // Тоҷикистони Сурх, 26 январи 1939.)

Азбаски ин санад дар таърихи забони тоҷикӣ нақши ҳалқунанда бозид, аксари унсурҳои номатлубе, ки имрӯз аз тарафи бархе аз забоншиносон ҳамчун хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ дар баробари гунаҳои форсӣ ва дарӣ шумурда мешавад, дар асоси ҳамин санад ба забони мо дохил шудаанд, дар бораи ин санад муфассалтар истода мегузарем. Дар се баҳши ин санад ба таври фишурда унсурҳои нодурусти зерин қонунӣ гардонда шудаанд:

1. Расмӣ кардани истифодаи пасванди «ангӣ» дар ҷумласозӣ. (Дар қавс иқтибос аз ин ҳуҷҷат оварда шудааст.)

(Одами шабангия (шабангино) имрӯз боздидам - одами шаб дидагема имрӯз боз дидам... Магазини бозорангӣ бисёр калон аст).

2. Истифодаи шакли лаҳҷавии соҳти «нарафтанба» дар забони адабӣ. **(Истеъмоли соҳти «ман нарафтанба» ҳам дуруст ҳисоб карда мешуд).**

3. Аз истифода баровардани шаклҳои адабии пешванди «би-» ва феълҳои «метавон гуфт, метавон кард». («Мо метавонем бигӯем» не, балки «мо метавонем гӯем». Ба истеъмоли шаклҳои «метавонем гуфт, метавон кард» роҳ дода нашавад»).

4. Дар навиштани исмҳо ҷорӣ кардани ҷамъбандиҳои шакли ахборотҳо. **(Ташкилот- ташкилотҳо, аъзо-аъзоён- аъзоҳо, ҳуқуқ- ҳуқуқҳо).**

5. Расмӣ кардани шакли «Аҳмада китобаш» ва ба ҷои пасванди -ро истифода кардани -а, -я. **(Ин китоби Аҳмад- ин Аҳмада китобаш; То кучоя рафтӣ? То Фарғоная рафтам).**

6. Дар истифодаи шумора, чонишин, зарф, пешояндҳо чорӣ кардани унсурҳои лаҳҷавӣ.

а) Шумора (Дар охири шумораҳо ба ҷои суффикси архаистии «то» шакли зинда ва ба тамоми шеваҳои тоҷикӣ умумӣ будагӣ «та» кор фармуда шавад: сета, чорта, «дуйум» ва «саййум», «чор, чорда, чил»).

б) Чонишин (шакли махсуси чонишинҳои шахсӣ, ки ба суффиксҳои «ҳо, ён» сохта шуда, ҷамъро ифода мекунанд, қабул карда шавад: Моҳо, моён, шумоҳо, шумоён, вайҳо).

Чонишинҳо бандак катӣ дар чунин шаклҳо кор фармуда шаванд: (шуморо, шумоҳоя, шумоёна, шумоя-шуморо, онҳоя).

7. Дар истифодаи феъл дар баробари шаклҳои меъёрӣ чорӣ кардани шаклҳои лаҳҷавӣ:

а) Дар феълҳои нақлӣ (ба ғайр аз шакли танҳои шахси сейум) пеш аз бандакчонишинҳо дар байни ду садонок «я» илова карда ҳам кор фармудан мумкин аст (Гӯё, ман рафтабудаям, Вайҳо рафтабудаянд.)

б) Шаклҳои эҳтимолии поёнангӣ ҳам кор фармуда шавад (Аҳмад омадагист, Вай ҳам мерафтагист).

в) Ба вазифаи гузаштаи мутлақ ин шаклҳои феълӣ ҳам кор фармуда шавад (Ман китоб хондагӣ, Ман то ҳол хондагимне).

г) Дар шахси дуйум дар баробари «ед» ҷамъ бо «етон» ҳам сохта шавад. Шаклҳои «Кашида гирифта, гирифта овардан, бурда расондан, гуфта додан, шикаста мондан, гирифта партофта, рафта гирифта ва дигарҳо» қобили қабул ҳисобида шуд.

ғ) Аз истифода хориҷ, кардани шаклҳои адабии «бояд кард» ва «хоҳад кард» (Мо қорамонро хоҳем кард) не, балки «мо қорамонро мекунем»).

д) Ба ҷои шаклҳои «нишастан, шустан, қоб, ёб» шаклҳои «шиштан», «шуштан», «қов», «ёв» кор фармуда шавад.»

8. Дар масъалаи имло ва навишти калимаҳо ин санад ба тарзи навишти русӣ роҳи васеъ кушода, шакли навишти калимаҳои русӣ-интернатсиониро ба шакли айнан русӣ қонунӣ гардонид:

«1. Калимаҳои интернатсионалӣ ва советизмҳо ба забони тоҷикӣ аз русӣ ва ё ба воситаи забони русӣ даромадагӣ айнан бо ҳарфҳои тоҷикӣ навишта мешаванд. Мисол: Колхоз, комсомол, коллектив, план, аэроплан, кооперация ва монанди инҳо.

9. Дар баъзе калимаҳои хориҷии ба воситаи забони русӣ мегирифтагӣ будагӣ овози «х» агар дар русӣ бо «г» навишта шаванд, дар тоҷикӣ ҳам бо «г» навишта мешаванд. Мисол: гидростансия, гектар, Гегел».

10. Дар навишти калимаҳои «қуфл, китф» ва «анбор, занбур, занбар...» шакли талаффузи онҳоро дар шакли «қулф, китф» ва «амбор, замбур, замбар» қонунӣ гардонид.

Ба таври умум ин санад ва тадбирҳои баъдӣ оид ба табдили алифбо барои русикунонии истилоҳот ва дар маҷмуъ ба тағйири сарфиву наҳвӣ (грамматикӣ) ва овоии (фонетикӣ) забони тоҷикӣ роҳи васеъ кушод. Бояд

гуфт, ки ин фармон ба алифбои лотинӣ таҳия шуда, сарахборе барои табдили алифбои лотинӣ ба алифбои русӣ дар Тоҷикистон буд ва маъракаи ба алифбои русӣ гузаштан оғоз шуда буд ва тавре ба ҳамагон маълум аст, дар моҳи майи соли 1940, яъне баъд аз як сола бештар дар Тоҷикистон алифбои русиасос ба таври расмӣ қарор гирифт.

Баъд аз гузаштан ба алифбои русиасоси тоҷик дар моҳи майи соли 1940 қоидаҳои имлоии забони мо ҳам ба ин алифбо мувофиқ карда шуд ва ба қарори №55 аз 21 -январии соли 1941- и СКХ (Совети Комиссарони Халқ) -и РСФСР Тоҷикистон «Қоидаҳои асосии орфографияи забони тоҷикӣ» қабул гардид.

Дар бахши аввали мақола қисми якуми ин Фармон, ки «Масъалаҳои грамматика» номгузори шуда буд, мавриди интиқоди саҳти устод Айни қарор гирифтааст.

Ҷ менависад: «Ин қор дар амал грамматикаи саҳтҷонро бо зӯри (бо режими арақчевӣ) кушта партофта, ба қои он грамматикаи аз қумлаи вайрони бегона гирифта шударо ба тарзи сунъӣ даровардан буд». (Айни С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик//Мунтахаби асарҳои илмӣ. - Душанбе, Дониш, 2008.-С.70)

Устод Айни барои исботи фикри ақидаи хеш аз ин асари И. В. Сталин чунин намуна меорад: «Аммо асосҳои соҳти грамматикӣ дар муддати хеле дурудароз дар як ҳол боқӣ мемонанд, чунки онҳо чунон ки таърих нишон медиҳад, метавонанд, ки дар зарфи чандин давра бо муваффақият хизмати қамъиятро ба қо оваранд». (Айни С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик//Мунтахаби асарҳои илмӣ. - Душанбе, Дониш, 2008.67) Дар қои дигар ба Шавкат Ниёзӣ муроҷиат намуда боз ҳам устувор мондани соҳтори дастурии забонро таъкид менамояд: «Агар Шавкат Ниёзӣ асари доҳиёнаи рафиқ Сталин - «Марксизм ва масъалаҳои забоншиносӣ»-ро пухта меомӯхт ва аз он қо, аз фонди асосии лугат ҳам дарозумртар будани грамматикаро ёд мегирифт, ба ин гуна хатоҳо намеафтод, балки забони халқи тоҷик ва адабиёти классикии тоҷикро тадқиқ карда, ҳазор сол боз тағйир наёфтани асосҳои грамматикии забони тоҷикро ба гуфтаҳои рафиқ Сталин мисол меовард...

Шавкат Ниёзӣ намефаҳмад, ё ин ки фаҳмидан намехоҳад, «як деҳқона писараш ба шаҳр равон шуд» тарҷимаи «деҳқонери писар ба шаҳр равон шуд» набуда, механикии «Бир деҳқонни (нинг) ўғли шаҳрга йўналди» мебошад. Яъне ин қор. чунон ки дар мавриди «Аҳмада китобаш» нишон дода шуд, тарҷимаи механикии як қумлаи вайрони ўзбекӣ бо қумлаи вайрони тоҷикӣ мебошад.

Шавкат Ниёзӣ бошад ба қои фош кардани он лоихаи арақчевие, ки дар замони дар забоншиносӣ ҳокимияти мутлақа доштани таълимоти ғайриилмии Марр навишта шудааст, ба муносибати яқсолагии нашри таълимоти сталинӣ дар забоншиносӣ мақола навишта он лоихаро ба амал татбиқ кардан мехоҳад.

Инчунин баъзе рафиқони ўзбек маънии «то»-и тоҷикиро ки интиқоро

ифода мекунад ба назар нагирифта, фақат барои зиннат ба аввали ҷумла дароварда, масалан «то Фарғонача бораман» мегӯянд.

Лоиханависони «забондони мо» ҳам ин ҷумлаи вайрони махлути «аломати интиҳой»-аш такрорёфтaro ба тарзи механикӣ дар шакли «то Фарғоная меравам» тарҷума карда нависандагонро маҷбур мекарданд, ки ин ҷумларo ба сифати як ҷумлаи «дурусти тоҷикӣ» қабул карда, дар асарҳои худ нависанд.

Ин кор дар амал грамматикаи саҳтҷонро бо зӯрӣ (бо режими арақчевӣ) кушта партофта, ба ҷон он грамматикаи аз ҷумлаи вайрони бегона гирифташударo ба тарзи сунъӣ даровардан буд.

Инчунин дар он лоиха баъзе чизҳоро аз фонди асосии луғати забони тоҷик бо зӯрӣ бароварда партофта, ба ҷои он даровардани яке аз луғатҳои маҳаллии тангро тақлиф мекарданд. Масалан, ба ҷои «тафс» ки бо ҳамаи муштакоташ монанди «тафсидан, метафсад, тафсид, тафсон» ҳам дар забони халқ ва ҳам дар забони адабӣ ба тарзи умумӣ кор фармуда шудааст, ва кор фармуда шуда истодааст, бо зӯрӣ аз забон бароварда партофта ба ҷои он даровардани калимаи танги хатой маҳаллии аз «тафс» вайрон карда, дар шакли «тасп» гирифташударo тақлиф мекарданд (ҳар кас тафсилоти он лоихарo доништан хоҳад, шумораи дар 25-26 моҳи январи соли 1939 ҷопшудаи газетани «Тоҷикистони Сурх»-ро хонда бинад. Ин мақола аз ин зиёдтар мисол оварданро гунҷоиш намедихад). (Иқтибоси дароз барои дуруст ва яқлухт фаҳмидани андешаҳои устод Айни оид ба дастури забон буд.) (Айни С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик//Мунтахаби асарҳои илмӣ. - Душанбе, Дониш, 2008. -с. 67-71).

Баъдан ӯ таъкид мекунад, ки «Баъзе забоншиносон ҳам, ҳатто баъд аз нашр шудани асари гениалии рафиқ Сталин - «Марксизм ва масъалаҳои забоншиносӣ» ба ҷои он ки он лоихарo дар асоси таълимоти сталинӣ фoш кунанд, баъзе вайронҳои он лоихарo зинда нигоҳ доштан мехоҳанд» Айни С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик//Мунтахаби асарҳои илмӣ. - Душанбе, Дониш, 2008. -с. 67-71).

ӯ дар бораи масъалаҳои забоншиносӣ ва махсусан вижагиҳои дастурии забони адабӣ чунин ибрози назар кардааст: «...гурӯҳи дигар забони адабии ҳазорсолаи тоҷикро бо ҳамаи меросҳои адабиаш тамоман инкор карда мехостанд дар асоси забони кӯчагӣ забони «нави адабӣ» созанд ва ба он «забони нав» грамматикаи аҷибу ғарибе ҳам тартиб диҳанд. Яке аз ин ҳучумҳои «чап» ки вайро режими арақчевӣ номидан мумкин аст, дар соли 1937, 1938, 1939 ташкил ёфта буд. Лоиханависони ин ҳучум дар зерин пардаи «забонро ба халқ наздик кардан» мехостанд, ки бо грамматикаи қисман нав як «забони нави адабӣ» созанд. Онҳо нависандагон ва соҳибқаламонро маҷбур мекарданд, ки «ин Аҳмада китобаш» барин ҷумлаҳоро ҳам ҷумлаи тоҷикӣ доништа кор фармоянд ва дуруст шуморанд. Ва ҳол он ки ин ҷумла тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи вайрони як ҷумлаи ўзбекӣ буд. (Айни С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷик//Мунтахаби асарҳои илмӣ. - Душанбе, Дониш, 2008. -с. 68.)

Масъалаҳое, ки дар мақолаи устод Айнӣ «Оид ба вазъияти забоншиносони тоҷик» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, то ба ҳол мубрам буда, аҳаммияти бузурги илмиву амалӣ дорад. Дар бахши дастури забон имрӯз ҳам баъзе нуқсонӣ камбудихое, ки аз давраи шуравӣ боқӣ мондаанд, ислоҳ меҷӯянд. Аз ҷумла, сохтори дастурии забон, ки бар асоси грамматикаи забони русӣ таҳия ва аз он айнан рубардор шудаанд, ҳатман бояд мавриди бозбинӣ қарор гирад ва дар «Дастури забони тоҷикӣ», ки дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ таҳияи он оғоз шудааст, пешниҳодҳои устоди бузургвор ҷойгоҳи худро ёбанд.

Бинобар ин зарурати таҳияи дастури нави забони тоҷикӣ талаби замони аст. Он бояд на танҳо вазъи имрӯзаи дастури забонро тасвир кунад, балки вобаста ба талаботи замони Истиқлол қоидаҳо ва меъёрҳои дастуриро аз лиҳози таърихӣ бо нишон додани хусусиятҳои хоси онҳо аз давраи пайдоиш, тақомул, ташаккул ва тағйироти шаклии онҳо то имрӯз инъикос намояд. Инчунин дар ин муддат дар таркиби истилоҳоти забоншиносӣ тағйироти кулӣ ба вучуд омада, ҷои истилоҳоти русиву байналмилалиро, ки ба таври фаровон ба тариқи ҳамгунсозӣ ба забони мо бор шуда буданд, истилоҳоти аслан тоҷикӣ гирифта истодааст. Танҳо, ба таври мисол истилоҳҳои фонетика – овошиносӣ, морфология – сарф, синтаксис – наҳв, суффикс – пасванд, префикс – пешванд, аффиксатсия – вандпазирӣ, грамматика – дастур, материал – мавод намунаи равшани ба таври бунёдӣ тағйир ёфтани истилоҳҳои забоншиносӣ мебошад.

Дастури забони тоҷикӣ танҳо фарогири қисмати суннати дастур – сарфу наҳв намебошад. Он бояд бахшҳои вожагон, вожашиносӣ, ибораҳои рехтаи фразеологӣ, матншиносӣ ва шояд таърихи дастурнависиро фаро гирад. Яъне навиштани дастури ҷомеи забони тоҷикӣ дар назар дошта шавад, ки фарогири тамоми ҷанбаҳои дастурнависӣ бошад.

Хулоса, масъалаҳои баҳсталабу баҳсбарангез дар дастури забони адабӣ моро водор месозад, ки барои таҷдиди назар ба ин масъалаи бисёр муҳими забоншиносии тоҷик бикушем. Ин кор танҳо бо таҳияи дастур аз тарафи як - ё ду муҳаққиқ муайяну ҷамъабаст намешавад. Ҳадди ақал дар қаламрави забоншиносии тоҷик ин масъалаи пеш аз ҳама дар байни худи забоншиносон ҳамчун ихтисосмандони ин ришта баррасӣ шавад. Масъалаҳое, ки мавриди ғавру баррасӣ қарор мегиранд ба таври умумӣ ва пешакӣ чунинанд:

1. Ҳамгунсозии истилоҳоти забоншиносӣ. Ин масъала бо бархурди забоншиносии суннатӣ бо сохторгарой ва вучуд доштани истилоҳоти гуногун барои ифодаи як мафҳум ба як масъалаи бисёр муҳиму мубрам табдил ёфтааст. грамматика – дастур...

2. Масъалаи номгузорӣ ва ҷобачогузориҳои ҳиссаҳои нутқ. Дар масъалаи номгузорӣ ба ақидаи мо дастурнависии тоҷик, ки таҳти таъсири забоншиносии рус ё сохторгароёнаи рус қарор доштанд, нисбатан мушаххастар рафтор кардаанд. Масалан, шумора – теъдод, зарф – қайд ва ғайра. Дар масъалаи ҷобачогузориҳои ҳиссаҳои нутқ дар забоншиносии

суннатӣ 9 хиссаи нутқ (исм, сифат, замир, сифати нисбӣ, адад (шумора), феъл, қайд (зарф), пешояндҳо, нидо). Дар забоншиносии тоҷик аз даҳ хиссаи нутқ (исм, сифат, шумора, феъл, ҷонишин, зарф, сифати феълӣ, ҳиссачаҳо, пайвандакҳо, нидо) иборат аст, ки аз нобасомонӣ дар он хабар медиҳад.

3. Дар дохили ҳуди сарфу наҳви суннатӣ ва сарфу наҳви имрӯзӣ аз ба кадом бахш дахл доштани баъзе категорияҳои дастурӣ то фарқ дар шумораи баъзеи онҳо тафовут дида мешавад. Ин тафовутро дар омӯхтани ибораҳо дар дохили сарф (бо исмҳо яқоя омӯхтани ибораҳо) ва ба бахши наҳв дохил намудани онҳо дар дастури сохторгарой мушоҳида менамоем.

Ҳамин тариқ, бо сабабҳои гуногун байни мардуми тоҷикзабон (марзбандҳои давлативу сиёсӣ, тағйири алифбо, гусастагӣ ва пайдо шудани ноошноӣ ба дастурҳои суннатӣ, пешравиву тақлид ба назарияҳои забоншиносии рус ва тақсимбандии дастур (овошиносӣ, маъношиносӣ, сарф, наҳв) дар асоси ин назарияҳо, таҳияи грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик дар асоси забони тоҷикии асри XX ва ғ.) дар дастурнависӣ (на танҳо) тафовуту фарқиятҳо пайдо шудааст. Бинобар ин зарурати таҳияи «Дастури забони тоҷикӣ» масъалаи мубрами илми забоншиносии тоҷик гардида, ки дар таҳияи он бояд аз осори фаровони давраи пешин имрӯз намунагирӣ шуда, табақабандии дастур дар асоси меъёрҳои илмии санҷидашуда сурат гирифта, таҷрибаи фаровони дастурнависии суннатӣ бо истифода аз таҷрибаҳои ҷаҳонии дастурнависӣ асоси фаъолияти илмӣ гардад.

Бахши дуюми мақолаи устод Айнӣ бештар ба масъалаҳои имло бахшида шудааст. Дар ин бора ӯ чунин таъкид мекунад: «Дар имло ҳам дар матбуоти тоҷикӣ ба асоси он лоиҳа вайронкориҳо ҳанӯз ҳукмрон аст. Дар ягон забони маданӣ ва аз ин ҷумла дар забони русӣ дар навиштан талаффуз асос гирифта нашуда бошад ҳам, дар забони тоҷикӣ талаффузро асос гирифта масалан ба ҷои калимаҳои «анбор, занбар, ҷунбидан» - «амбор, замбар, ҷунбидан» менависанд.

Ва ҳол он ки дар забони тоҷикӣ аз талаффуз то навиштан фарқ доштани монанди суҳанҳои дар боло қайдшуда тасодуфӣ ва ғалати омма набуда, балки ба як асоси илмӣ таъкид мекунад, ки ин аз хусусияти забони тоҷикӣ омадааст: Дар забони тоҷикӣ ҳаргоҳ баъд аз нуни сокин (ан, зан, ҷан, қан ва монанди инҳо) ҳарфи «б» ояд, дар талаффуз он «б» ба «м» табдил меёбад.

Имлочиёни мо, ки аз ин хусусияти забони тоҷикӣ хабар надоранд, дар навиштан ҳам ҳарфи «б»-и монанди калимаҳои мазкурро ба «м» табдил дода менавиштанд, бо ин қорашон аз як тараф хусусияти- забони тоҷикро поймол кунанд, аз тарафи дигар луғатҳои бисёреро вайрон карда ба халқ тақдим менамоянд.

Катъи назар аз ин хусусияти забони тоҷик, **агар дар имло талаффуз асос гирифта шавад, дар забон анархия пайдо мешавад, ҷунки талаффуз дар ҳар замон ва дар ҳар район дигаргуншавандааст, ҳатто басо дида шудааст,**

ки талаффузи шахсҳои ҷудогона ҳам аз якдигар фарқ мекунад. Сабаб ҳамин аст, ки то ҳол дар имлои забони тоҷикӣ анархия ҳукмфармоӣ. (Айнӣ С. Оид ба вазъияти забоншиносии тоҷикӣ//Мунтахаби асарҳои илмӣ. - Душанбе, Дониш, 2008.-с. 71-72). Дар натиҷа, бар асари чоп шудани ин мақолаи устод Айнӣ масъалаи бознигарии имло ба вучуд омад ва лоиҳаи наво бо номи «Орфографияи забони тоҷикӣ» тартиб дода шуд.

Дар масъалаи имло ҳам асос гирифтани талаффуз дар навишти калимаҳо идома ёфта, меъёрҳои таърихӣ ё шаклӣ ба назар гирифта намешавад, ҳарчанд дар қоидаҳои имлои навқабулшуда барои даровардани баъзе тағйиротҳо дар навишти вожаҳо роҳ кушода шудааст. алифбои забони тоҷикӣ ҳоло аз 35 ҳарф иборат аст. Танҳо барои инъикоси овонавишти садонокҳои забон, ки аз шаш овоз иборат аст, 12 ҳарф истифода мешавад. Ҳарфҳои ётбарсар ё садонокҳои дуовоза тамоман ба забони тоҷикии марҳилаи нав (дар давраи бостон дифтонгу трифтонг вучуд дошт) бегона аст, вале зеро таъсири алифбои русӣ, он то ҳол дар алифбои мо вучуд дорад. Аз тарафи дигар дар навишти феълҳои забони тоҷикӣ, ки дар шакли масдарӣ “ӯ” надоранд, дар асари ба назар гирифтани талаффузи онҳо, ин аломат ҷо дорад: *гуфтан-гуфтугӯ, шустан-шустушӯ, ҷустан-ҷустуҷӯ* ва ғайра. Аз ҷама аҷиб ин аст, ки барои ифодаи садонокҳо 12 ҳарф вучуд дорад, вале ифодаи садонокҳои кутӯҳи «у» (у-и ноустувор) ва «и»-и ноустувор ҳарфи алоҳида вучуд надорад. Ҳол он ки низоми овоии забони тоҷикӣ бар шаш садонокӣ ҷуфт тақия мекунад, вазни аруз ҳам дар асоси онҳо сохта шудааст.

Ин масъала ҳануз дар садаи Х дар осори Абуалӣ ибни Сино исботи худро ёфта буд. Ӯ дар бораи садонокҳои устувору ноустувор (дарозу кутӯҳ) ё ба қавли худ Сино «мусаввит»-ҳо дар рисолаи худ бо номи «Махориҷ-ул-хуруф» чунин менависад:

«Аммо «алиф»-и мусаввит (садонокӣ «о» ва хоҳари ӯ «забар» (яъне фатҳа «а»), ба гумони ман маҳраҷи ин ду раҳо қардани ҳавост ба равонӣ ва бе музоҳамат (бемамониат).

«Вов»-и мусаввит ва хоҳараш «пеш» («у»-и кутӯҳ), ба гумони ман, аз раҳо қардани ҳаво бо каме танг қардани маҳраҷ ва андак майле ба боло падида меояд.

«Ё»-и мусаввит ва хоҳараш «зер» («и»-и кутӯҳ) аз раҳо қардани ҳаво бо андак тангии маҳраҷ ва каме майл ба поин ҳосил мешавад.

Амри ин се ҳарф бар ман душвор аст, аммо ин қадар ба яқин медонам, ки «алифи мамдуди мусаввит» (овози садонокӣ дарози «о») дар замони «забар» воқеъ мешавад. Ва низ чунин аст нисбати «вов»-и мусаввит («ӯ»-и дароз) ба «пеш» ва «ё»-и мусаввит ба «зер». (Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. –Ҷ. 2. –Душанбе, 1983.) (муф. ниг.: Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик. Мураттибон: д.и.ф. проф. Ҳоҷаев Д. ва диг. Муаллифи сарсухан ва тавзеҳот Ҳоҷаев Д.-Душанбе, 2020.С.-6-7.)

Хулоса, назари донишмандонаи устод Айнӣ оид ба масъалаҳои дастур ва имлои забони тоҷикӣ то ҳол аҳамияти бузурги илмӣ дошта, барои

донишмандони забоншинос ҳамчун роҳнамо хидмат мекунад.